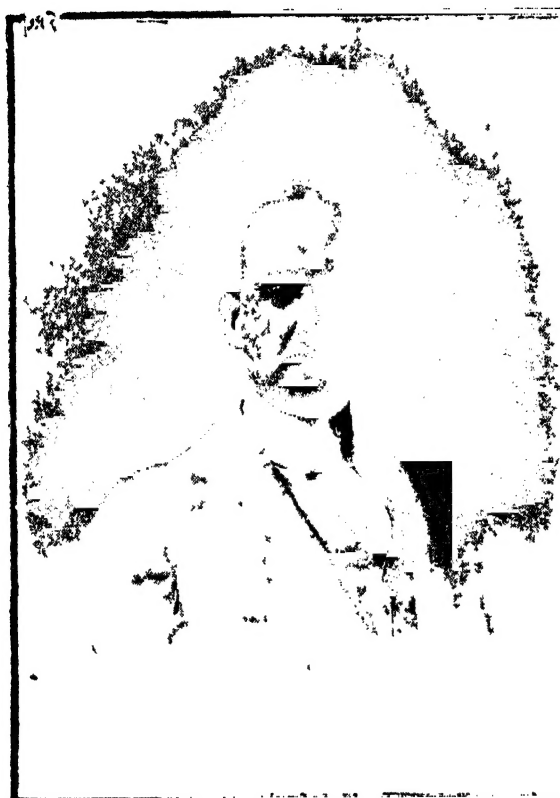


## સઉથી છેલ્લો ભોગ.



‘આમ્મે પાનીકલ’ના અધીપતી તો બી. જી. હોગનીમેનને મુંબઈ સરકારના હોકમથી ગવ. ધનીવાર, તા. ૨૬ માં એપ્રિલ સને ૧૯૧૮ ના દીવસે દેશપાઠ કરવામાં આવ્યા છે. એક કે સ્વ અધિકારનો નીચલો વાક્ય જે તેવલુ હમેશા પોતાના કબજામાં ટાંકી બતાવના હતા એને જે તેવલુને ઘણો માનીતો હતો એને જેને તેવલુ પોતાની હાંદગીના મુખ્ય ઉદ્દેશ ગણતા હતા તે ઘણી ચરસ રીતે તેમણે પાઠ પાડ્યો છે એ વાક્ય એ હતો કે ‘તમેને ચાહે તેવો કુપકો આપવામાં આવે, યા તમેને કંઈપણ મોકલવામાં આવે યા તમારી તરફ તીરસ્કર બતાવવામાં આવે, એટલું જ નહીં, કદાચ તમેને કાંસીને લાકડેપી ચટા વવામાં આવે તો તે સધળું સહન કરજો. પણ તમાર પોતાનું જે મત હોય તે જાહેર કરજો. એ કાંઈ તમારે ખાલી હક નથી. એ તો તમારી પોતાની કૃતિ છે.’

મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના ૧૫ વર્ષના ઇતિહાસ  
 ૨૦૧૧-૨૦૧૨  
 મી. હારનીમેન દેશપાર.

મી. એમ. કે. આઝાદ બેરીસ્ટરનું સ્ટેટમેન્ટ.

મી. હારનીમેનના મિત્ર મી. એમ. કે. આઝાદ બેરીસ્ટરનું  
 “સ્ટેટમેન્ટ” નીચે મુજબ છે:-

૪૮ કલાકની નસોસ કરી નાખનારી તાવ પછી હું ખીજાણામાં પડેલો હતો તેવામાં શનીવારે પાંચમાં વીશ કમે “બોમબે ફોનીકલ” ના અધીપતી બેનબનીન ગાંધી હારનીમેન જવણુના કરતાં હીંદુસ્તાનનો મોટો અને વધુ બાહોશ મિત્ર દુન્યામાં ફેડેબી મળવો અશક્ય છે તેવણુને પકડીને લઈ જવામાં આવેલા હોવાના સમાચાર ૩૦ સી. એલ. ડી. એવોઇનને લખતાં અને “ધલુજ તાકીદનું” કરીને માફ કરીએલાં એક કાગળે એક બોંબ ગોળાના ધડાકાની માફક મને પોહોંચાડ્યા. મી. હારનીમેનની એકસ ખાનગી બાબદોની વ્યવસ્થા કરવા મારે એકદમ તેવણુને બંગલે જવું એમ તે કાગળમાં જણાવેલું હોવાથી એ એકાએક આપેલા સમાચારના દુખથી હું જોડે લગભગ દબાઈ ગયો હતો તો પલુ હું મારે ઘેરથી નીકળ્યો અને વરલીની ટેકરીની ટોચ પર આવેલા તેવણુના સુંદર બંગલામાં ગયો. હું રસ્તાઓ પરથી હંકારી જતો હતો ત્યારે અગતની જગાઓએ રસ્તાના નાકા પર ઇંગ્રેજ સીપાહોની ટાળીઓ મેં જોઈ. બંગલામાં મેં તેવણુના નોકરોને ગલરાઈ ગયલા જોયા, કારણ કે તેઓ માંહેલા કાંઈનેથી તેઓના શેઠ સાથે વાત કરવા દેવામાં આવી હતી નહીં. પોતાના શેઠના સેવટના ફેજ માંડ તેઓ કાંઈથી બાણુતા નહીં હોવાથી તેઓનું ધુજરાપણું લગભગ ગલરાટની હદે પોહોંચ્યું હતું. એકકસ જરૂરી આજ્ઞાઓ આપવામાં આવી હતી, અને હાલ પ્રખ્યાત થયેલી પેલી સખી જે કાયદાની અદાલતમાં રજુ કરવામાં આવી હતી તેની નકલ મારી સાથે લઈને હું ગયો.

સાંજના ૩૦ સી. એલ. ડી. એવોઇન મને મલવા આવ્યા. મારી અરજ ઉપરથી તેવણે મને એક “સ્ટેટમેન્ટ” આપ્યું, જેમાં ટુંકમાં બોલતાં નીચલી હકીકત છે:- પ્રબળે આ વાત બાણીતી છે કે મી. હારનીમેન પર તા. ૧૭ મી. એ. એપ્રિલના કરવામાં આવ્યું હતું. અને એપ્રિલના મેનર દેશમુખને જોઓએ મદદ કીધી હતી તેઓમાં ૩૦ ડી. એવોઇન પણુ એક હતા. મી. હારનીમેનનો તેવણુ પર ધણો વીશ્વાસ હતો. આ થોડાક શબ્દો ફક્ત દીખાયા રૂપે છે. જે કાંઈ ખરેખર બન્યું તે એ હતું કે શનીવારે બપોરના ૨૧ વાગે કરનલો સ્વીટ અને ટકકર મોરલેડ રોડ પર ૩૦ એવોઇનને બંગલે ગયા. અને તેવણુને પોતાની સાથે લઈ ગયા. પાછળથી તેઓ સાથે કામ ચલાવે પોલીસ કમીશનર મી. ગ્રીસીથ જોડાયા, અને તે ટાળી મી.

# ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી લેખિયોગિય વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૮૪૪ યર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૧૭૪૮ ૮૮૪૦ (૫૦)।

વિભાગ ૮૨૫

હોરનીમેનને બંગલે ગઇ. ત્યાં કરનલો સ્ત્રી અને ટકકરે તેવણુને તપાસ્યું. તેઓએ ૩૦ ડી. એવોઇનને પુછ્યું કે તેવણુના અભીપ્રાય મુજબ મીં હોરનીમેનને ખસેડવાનું સલામત થઇ પડશે કે કેમ. કરનલો સ્ત્રી અને ટકકરનો એવો અભીપ્રાય હતો કે તેવણુને ખસેડી શકાશે, અને ૩૦ ડીં એવોઇનને લાગ્યું કે તેવણુ તેઓના અભીપ્રાયની વીરુધ્ધમાં પોતાનું મત ઉચારી શકશે નહીં, જેથી તેવણુ કબુલ થયા અને તે મતલબની સરટીફિકેટ પર સહી કીધી. મીં હોરનીમેનને તે પછી હુકમ આપવામાં આવ્યો, જેમાં ઇંગ્લેંડ જતી સ્ટીમર “તકાદા” મારફતે હીંદુસ્તાન છોડી જવા તેવણુને ફરમાવવામાં આવ્યું હતું. તે પછી તેવણુ પુછ્યું કે તેવણુ પોતાના કોઇ મીત્રો ઉપર લખી શકે કે કેમ, અને તેવણુને કેહેવામાં આવ્યું કે તેવણુ ફક્ત મુખ્યમંત્રીના નામદાર ગવર્નર જોગો એક સંદેશો લખી શકશે. પણ તેવણુનાં ખાનગી કામના સંબંધમાં ૩૦ ડીં એવોઇનને મહોડેનો સંદેશો તેવણુ પાસેથી લઇ જવા દેવામાં આવશે. મીં હોરનીમેન તે પછી એક સંદેશો આપ્યો જે વીષે મેં ઉપર ઇશારો કીધો છે. તેવણુ સર જ્યોર્જ લોઇડપર એક કાગળ લખ્યું અને તે મીં ગ્રીસીથને આપ્યું. તે પછી તેવણુને ખસેડવામાં આવ્યા, અને એક બંધ એમખયુલનસ કારમાં તેવણુને સ્ટીમર ઉપર લઇ જવામાં આવ્યા.

સ્વીવારે સવારના ૧૧ કલાક ૨૫ મીનીટે ઓલ ઇંગ્લેંડ મરાદા કોનફરંસના પ્રમુખ મીં પાવર અને તેવણુના વકીલ મીં મહાલે સાથે તેવણુ જે ફર્યાદો નોંધાવવા માંગે છે તેના સંબંધમાં હું વાત કરતો હતો તેવામાં ડેપ્યુટી ઇનસ્પેક્ટર જનરલ અંદર આવ્યા અને મને કહ્યું કે મીં હારકરે તેવણુને પોલીસ ઓફીસર તેલીફોનથી ફરમાવ્યું છે કે મને બેલાડ પીઅરના ડકકા પર એકદમ મોકલવો કારણકે મીં હોરનીમેન મલવા માંગતા હતા. મેં ત્રણ દીવસ થયા દાહી બોડાવી હતી નહીં, અને હું કબુલ કરું છું કે હું જે ખુશખબતીમાં આવી ગયો હતો તેથી મારા ખ્યાલમાંથી એ વાત તદ્દન નીકળી ગઇ હતી, પણ મારા નોકરે તેની મને યાદ દેવાડી. મારે કેહેવું જોઇએ કે આજે સવારના ગમે ત્યાં બી જતી દરેક મોટરકારના દરાઇવરને ગાડી થોભાવીને મને બેલાડ પીઅર ઉપર લઇ જવાની અરજ કરતો જેવી રીતે હું રસ્તાઓ પર દોડ્યો છું તેવી રીતે હું કદીબી દોડ્યો નથી. હું જ્યાં રહું છું ત્યાંથી બેલાડ પીઅર ત્રણ માઇલ દુર છે. આખરે મીં નીકલસનની કાર પારસી બાવલાં આગળથી પસાર થતી હતી. અને મેં ખુબ પાડવાથી મીં નીકલસન જેવણુ કારમાં હતા તેવણુ તે થોભાવવા કહ્યું. તેવણુ આગળ હું દોડી ગયો, અને મને કારમાં લઇ જવાની તેવણુને અરજ કીધી, અને તેવણુ તેમ કરવાને એવું કહીને કબુલ થયા કે મારે પ્રથમ પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ મીં તકોની સમંતી લેવી. હું મીં તકોને ઘેર હંકારી ગયો, જે પારસી બાવલાથી એક પથરો ફેંકાયે તેટલુંજ દુર છે, અને મીં તકોએ ઘણો ખુશીથી મારી અરજ મંજુર રાખી. જાણીતી ૬૩૦૦ વાળી એ કાર હતી.

ન્યારે હું કારમાં હતો ત્યારે મેં ઇચ્છ્યું કે મને પીઅરપર હાંકારી લઇ જવા માટે એક એડજ કાર હોતે. કેટલીક વેળા મેં ઇચ્છ્યું કે આખે રસ્તે રાહદારીઓ અને ગાડીનો વહેવાર તદ્દન બંધ પડી જાય. કેટલીક વેળાએ મેં ઇચ્છ્યું કે મને સ્ટીમરપર ઉડી જવા પાંખ હોતે તો સાફ. કારમાં કાહાડેલી ૨૦ મીનીટ મને ઘણી અધરી લાગી. મી૦ નીકલસન મારી સાથે કારમાં હતા, અને તેવણે મને સધ્યારો આપ્યો કે હું ત્યાં વખતસર જઈ પુગીશ.

બરાબર ૧૨ માં ૨ ક્રમે હું ડકકાપર જઈ પુગ્યો. સુપ્રીન્ટેનડંટ ગ્રીસ્ટલી પ્રથમ મને મળ્યો જેણે મને કહ્યું કે અમે અરધો કલાક થયો તમારી રાહ જોતા હતા. હું ડકકા ઉપરના સુંદર ઓપરામાંથી ચાલી ગયો, અને સ્ટીમરની બાજુમાં આવી લાગતાં મી૦ ગ્રીસ્ટને મુક્તીમાં અને મી૦ હારકરને ખાકીમાં જોયા. બંને જણા એકજ અવાજે બોલી ઉઠ્યા કે “મી૦ આઝાદ અમે ઘણા દલગીર છીએ. તમે ઘણા મોડા આવ્યા છો.” મેં મી૦ ગ્રીસ્ટ સામે જોયું અને કહ્યું કે એ મારી કમનસીબી છે. મને વખતસર ટેક્ષી મળી શકી નહીં, અને ઉછીની મેળવેલી એક કારમાં મને મુસાફરી કરવી પડી. મેં મારાં પોતાનાં મનમાં મને કહ્યું કે આખાં હિંદુસ્તાનને ન્યારે એક કમનસીબી ભોગવવી પડે છે ત્યારે મારી કમનસીબી માટે મારે આટલો બધો દુખી શા માટે થવું જોઈએ. તો પણ મી૦ ગ્રીસ્ટ મારી સાથે સ્ટીમર સુધી આવ્યા જે ડકકાની બાજુમાં તદ્દનજ નજદીકમાં હતી. તે એકજ ધુમાડાંની નવી રંગેલી બીબી સ્ટીમર હતી, જેનું ટનેજ કદાચ પાંચ હજારથી વધુ હશે તહી. તેવણની બગલમાં ગરમ દેશોમાં થતાં દરદોને લગતી એક ચોપડી હતી, તે તેવણે મને આપી. અને મેં કહ્યું કે તે મી૦ હોરનીમેનના એક તખીબ ડા૦ અનવરખાનની હતી, અને હું તે તેવણપર મોકલીશ. તેવણે મને રૂ. ૫૦ ની નોટ સાથનું એક પરખીકું આપ્યું, જે મી૦ હોરનીમેન પોતાના એક નોકર ઇબ્રાહીમને આપવા માંગતા હતા. મેં તેનો પણ અખત્યાર લીધો. મી૦ ગ્રીસ્ટે જણાવ્યું કે મી૦ હોરનીમેનનાં તદ્દન ખાનગી કામ માટે તેવણને મને મળવા દેવાની નામદાર ગવરનરે રજા આપી છે એવો કાંઈથી હુકમ તેવણને સરકાર તરફથી તે સવારના ૧૧ વાગા સુધી મળ્યો હતો નહી, અને જો તેવણને હુકમ મળ્યો કે તેવણે તે મને કહેવાડ્યો કે મી૦ હોરનીમેન મને ખાસ મળવા માંગતા હતા. મેં મી૦ ગ્રીસ્ટને પુછ્યું કે મી૦ હોરનીમેનને મુખ્ય ટુટક પર લાવવાનો તમે બદ્દખસ્ત નહી કરી શકો કે જેથી હું ડકકા પરથી તેવણ સાથે વાત કરી શકું. તેવણે જવાબ આપ્યો કે તેવણના તખીબી સલાહકારો તેમ કરવા દેશે નહીં. સીડી ઉતર્યા લીધેલી હોવા છતાં લંગરના દોરડાં ખેંચી લેવામાં આવતાં મને હજી નજરે નહી પડવાથી મેં તેવણને અપીલ કરીધી. સ્ટીમર ડકકાથી ફક્ત એક ચારના છેટાની અંદર હોવાથી ચરો ફુદી શક્યે તેમ હતું. પાંચ મીનીટ મી૦ હોરનીમેનને મને મળવા દેવાની મેં તેવણને ફરીથી અપીલ કરીધી.

તેવણે મને કહ્યું કે મીં હારનીમેને એક કાગળ લખ્યું હતું જે સેનસૌર કીધા પછી મને આપવામાં આવશે, અને તે કાગળમાં તેવણે મને જે કાંઈ કહેવા માગતા હતા તે બધું સમાયલું હતું. મેં ઉભા રહીને સ્ટીમર પર જોયું. મીં ગ્રીશીથ અને મીં હારકર શેડ દરવાજા લણી ગયા અને એ મીનીટ પછી પાછા આવ્યા. મીં ગ્રીશીથ તે પછી પાછા મારી આગળ આવ્યા અને કહ્યું કે તેવણે દલગીર હતા કે તેવણે મને સ્ટીમર પર લઈ જવા દઈ શકતા હતા નહીં, કારણ કે સ્ટીમર ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી. અમે ડકકા પર સ્ટીમરની નજદીકમાં જ ઉભેલા હતા. સ્ટીમરનો ક્રીડજ અમારાથી થોડેક દુર હતો, પણ તે છતાં હું સ્ટીમરના માસ્તરને ક્રીડજ પર જોઈ શક્યો અને મેં મીં ગ્રીશીથ આગળ દોડી જઈને માસ્તરને એવું પુછીને મ્હારી ઉપર અંગત મેહેરબાની કરવાની અપીલ કીધી કે તેવણે એક મીનીટ અમોને સ્ટીમર ઉપર આવવા દેઈ શકશે કે નહીં.

એ પછે મને લાગે છે કે ખોદાની કુદરતે મારી તરફેણમાં પોતાનું બળ અજમાવ્યું હશે. કારણકે મેં મીં ગ્રીશીથને પોતાના સંપોરડીનેટને એવો હુકમ આપતા જોયા કે દોડી જઈને માસ્તરને પુછવું કે તેવણે પાંચ મીનીટ અમોને સ્ટીમર પર આવવા દેશે કે કેમ. હું જોયાજ કરતો હતો. અને મારી સાંભળવાની શક્તીથી મારી આંખની શક્તી સાથે તેજ થઈ કે શું તે હું માસ્તરને પોલીસ અમલદારને એવું કહેતો સાંભળી શક્યો કે ફક્ત પાંચ મીનીટ અમે સ્ટીમર પર આવી શકીશું. ડેપુટી ઈન્સ્પેક્ટર દોરન જ્યાં અમે ઉભેલા હતા ત્યાં પાછો દોડી આવ્યો, અને બીજાજ પછે મીં ગ્રીશીથ સ્ટીમરમાં ગયા અને હું તેવણની પુકે ગયો. મને લાગે છે કે હું દશ વારખી કુદી શક્યો હતો તો જો કે હું કાંઈ કશરતખાજ નથી. અમે મુખ્ય તુટક પર ગયા, અને મીં ગ્રીશીથ મને અંદર લઈ ગયા. થોડા ઝડપી પગલાં ભરતાં અમે પેહેલા વર્ગની કેબીન આગળ જઈ લાગ્યા, જેમાં તેવણે હતા. દરવાજો ઉઘાડવામાં આવ્યો, મીં ગ્રીશીથ પેહેલાં અંદર ગયા અને હું પુકે ગયો, અને આપખુદ સત્તાના છેલ્લા ભોગને મેં શાંત અને ખાત્રીપૂર્વક જોયો.

તેવણે સીધા ખેઠા, અને પેલું ઉચું, ખુલ્લું અને નાદર કપાળ જે જેઓ તે વાંચી શકે છે તેની સાથે ગોયા વાત કરે. છે તેણે મને જે કાંઈ કહ્યું તે હું આ “સ્ટેટમેન્ટ” ને છેડે જણાવીશ. પેહેલી નજરે તેવણે જોકે ચોખ્ખા લોહીના ઇંગ્રેજ બચ્ચા હતા તો પણ તેવણે પોતાની દુખની લાગણીનો ઉભરો ખાઉંર પાડ્યો. એક મીનીટ પછી તેવણે ખોલ્યા કે “જુવો આઝાદ, કાંઈખી નોટીશ વગર તેઓ મને અહીં લાવ્યા. મારા કામ અથવા મારા નોકરો માટે હું કાંઈખી બંદોબસ્ત કરી શક્યો નહીં. તમોને આપવા મીં ગ્રીશીથને મેં જે કાગળ આપ્યું છે તેમાં મેં તમોને જે જણાવ્યું છે તે મુજબ મેહેરબાની કરીને કરશો.” તે પછી તેવણે ડોકું ફેરવીને મીં ગ્રીશીથને પેલું કાગળ આપવાની અરજ કીધી. મીં ગ્રીશીથે

કહયું કે તે સેનસાર કરાવ્યા વગર તેવણુ તે આપી શકતા નથી. તે પછી તેવણુ મારી તરફ ડાકું ફેરવીને કહયું કે “અચ્છું, આઝાદ, ‘બોમબે ફોનીકસ’ ના ડીરેક્ટરોને એ વાત પહોંચાડવા હું તમોને કહું છું. પહેલી તો એ કે ઇંગ્લંડમાં ઘણું કામ કરવાનું છે, અને બીજી તો એ કે તેવણુનો રૂ. ૨૦૦૦ નો માસીક પગાર છીનવી લીધા પછી હીંદી સરકારે તેવણુને ફક્ત રૂ. ૫૦૦ આપ્યા છે, જેથી ઇંગ્લંડ જઈ પહોંચ્યા પછી તેવણુ એકબી પાછ વગરના થઈ પડશે.”

મેં મી० ગ્રીશીથને પુછ્યું કે મી० હોરનીમેનને હું થોડાક સવાલો પુછું તેમાં તેવણુને કાંઈ વાંધો હતો કે કેમ. તેવણુ બોલ્યા કે રાજદવારી નહી હોય તેવા સવાલો પુછવામાં આવે તો તેમાં કાંઈ વાંધો હતો નહીં. મારો વીચાર તેવણુને એવો સવાલ પુછવાનો હતો કે હીંદુસ્તાનનાં લોકો જોગ તેવણુ શું સંદેશો આપવા માગે છે. તે પછી મેં તેવણુને તેવણુના નોકરો, ફરનીયર, વગેરે વીષે એક એ સવાલ પુછ્યા, અને લગભગ એકાએક ડચકાં તથા આંસુ સાથે તેવણુ પોતાના એક અશક્ત નીમકહલાલ નોકર સકુર વીષે બોલ્યા, જે આગળ તેવણુનો શોફર હતો, અને જે તદ્દન બહેરો થઈ ગયલો હતો, અને તેથી કામ કરવાને અશક્ત હતો. એ કમનસીબ માણસની ભવીષની જીંદગી માટે તેવણુ ખાસ કાળજી બતાવી. મારી પાંચ મીનીટ પુરી થઈ. મી० ગ્રીશીથે મને ચાલુ મુકવાની ઇશારત કરી કે જેવળા અમે બંને રડતા હતા, અને તેમણે મને આપેલો ગોરો હાથ મેં ઉંચક્યો કે જે હાથે એક કલમ વતી હીંદુનું જીગર જીતી લીધું હતું અને તે મારા હોઠ આગળ લઈ જઈ સુમીને પછી માનસહીત પાછો મુક્યો. બીજી જ પળે હું કેબીનની બાહર પડ્યો, અને હું ઉંઘમાં ચાલતા માણસની માફક મી० ગ્રીશીથની પુઠે ગયો, અને હું પાછો ડકકાપર આવ્યો. મેં મી० ગ્રીશીથનો મોટો ઉપકાર માન્યો, અને હું ડકકા ઉપરથી નીકળીને ઓ० મી० જીનાને તેવણુ માટે ધારેલો સંદેશો પહોંચાડવા તેવણુના બંગલામાં હાકારી ગયો. હું અત્રે કહીશ કે એવું જણાવવાની મારી પાસે મજબુત સન્ના છે કે દેશપારનો હુકમ હીંદી સરકાર તરફથી પરભારે આવ્યો હતો, અને મુખ્યના ગવર્નરને ફક્ત તે બજા લાવવાનો હતો. તેવણુનાં સુંદર, ચળકતા, અને ઉદારવૃત્તીના કપાળે પહોંચાડેલા જે સંદેશો વીષે ઉપર ઇસારો કરવામાં આવ્યો છે તે નીચે મુજબ છે:—

“તમારી લડત આગળ ચલાવો. તમારી લડત વાજબી છે. રાજદવારી લડતમાં જેઓ ખરેખર નબળા હોય છે તેઓજ શારીરીક બળનો ઉપયોગ કરે છે. નીરાશ ના થતા. તમારું બળ ઇશ્વરી બળ છે.”

એમ ૦ કે ૦ આઝાદ.

## ૨૬ / વિધનનો ખુલાસો.

શ્રી હોરનીમેનના નીચેના ડી એવોઇન પોતાનાં “સ્ટેટમેન્ટ”માં નીચે મુજબ જણાવે છે:—

“બોમ્બે કોનીકલ”ના અધીપતી મીં બી. જી. હોરનીમેનને પકડવામાં આવ્યા અને દેશપાર કહાડવામાં આવ્યા તેની તુરતજ આગમજ બનેલા બનાવોની હકીકત મીં એમ. કે. આઝાદ ખેરીસ્ટરની અરજ ઉપરથી હું નીચે વરણવું છું. આ વાત જાણીતી છે કે મેજર દેશમુખ, એફ. આર. સી. એસ. (ધંગલડ), આઇ. એમ. એસ. એ ડાં એ. એસ. એફલકર, એમ. ડી. (લંડન), સાથે અને મારી પોતાની મદદ સાથે તાં ૧૭ મીએ મીં હોરનીમેન પર ઓપરેશન કીધું હતું. ખુદરતી રીતેજ તેવણ તખીખી દેખરેખ હેઠળ પોતાનાં ખીજાણામાં પડેલા હતા. તેવણની તખીયત સારી રીતે સુધરતી જતી હતી તો જો કે તેવણ હજી નબળા હતા. ખીજ તખીખોની સાથે હું તેવણને વારંવાર જોવા જતો હતો, અને મુખ્ય યુનીવર્સીટીના એક જવાન મેહોમેદન એન્જિએટ ડાં અનવરખાન રાત દીવસ તેવણની સારવાર અર્થે તેવણના વરલી ખાતેના બંગલામાં રહેતા હતા.

આજે બપોરના સુમારે રાા વાગે કરનલ એં સ્વીટ, એફં આરં મીં એસં (ધંગલડ), આઇં એમં એસં, મોરલેડ રોડ ઉપરના મારા બંગલામાં આવ્યા હતા, અને એક દરદીને જોવા પોતાની સાથે આવવાની મને અરજ કીધી હતી. હું ગયો અને કરનલ ગોરડન ટકકર, એમં મીં, આઇં એમં એસં ને મેં એક ટેક્ષીમાં ખોટી થતા જોયા. હું કરનલ સ્વીટ સાથે તે ટેક્ષીમાં બેઠો. તે કાર તુરતજ ઉપડી અને જેકબ સરકલ જાણી જવા લાગી. માર્ગમાં કરનલ સ્વીટે મને કહ્યું કે આપણે મીં હોરનીમેનને બંગલે જઈએ છીએ, અને તેવણના એક તખીખી સલાહકારની હાજરીમાં તેવણને તપાસવાનો સરકારે તેવણને (કરનલ સ્વીટને) અને કરનલ ટકકરને હુકમ કીધો છે. જેકબ સરકલ આગળ જઈ લાગનાં અમોએ મીં ગ્રીશીથને અને એક ખીજ યુરોપીયનને જેકબ સરકલની પોલીસ ચોકી આગળ એક મોટર ગાડીમાં રાહ જોતા જોયા. તે પછી અમો વરલી હકારી ગયા, અને ૩ વાગાને સુમારે મીં હોરનીમેનને બંગલે જઈ પોહોંચ્યા. મેં તેઓને રસ્તો બતાવ્યો અને કરનલ સ્વીટની અરજ ઉપરથી હું અંદર ગયો, અને મીં હોરનીમેનને ખખર આપી કે કરનલ સ્વીટ અને ટકકર જોએને તેવણને તપાસવાનો હુકમ મળ્યો છે તેઓની સાથે આવવાની મને અરજ કરવામાં આવી છે. મીં હોરનીમેને એકદમ તેઓને અંદર આવવા જણાવ્યું. તે ડાકટરો અંદર દાખલ થયા અને તેઓની પુકે મીં ગ્રીશીથ તથા પેલો યુરોપીયન આવ્યા. મીં ગ્રીશીથે સરકારનો લેખીત હુકમ સ્વાધીન કીધો, જે ઉપર મીં હોરનીમેને સહી કીધી. તે પછી કરનલ સ્વીટે મીં હોરનીમેનને પોતાને તપાસવા દેવાની અરજ



કીધી. મીં હોરનીમેન પોતાને તપાસવા દેવે. પાટો છોડવાની અરજ કીધી. કરનલ આજુ કમુલ થયા, વળી કો ટકકરે તેવણુને તપાસ્યા. તપાસ કીધા પછી તે પુછ્યું તેમજ અમોર્મલ મીં ગ્રીશીથ સાથે મસલત કીધી. તે પછી તે પુછ્યું પુછ્યું કે મીં હોરનીમેનને કોલાખાની વોર હોરપીટલમાં યા એક સ્ટીમર ઉપર ખસેડી લઈ જવાનું હું દરસ્ત ધારું છું કે કેમ. કોઈની સંજોગ વચ્ચે તેવણુને સારી સુખાકારી ભરેલી હવા માટે વખણાયલી વરલીની ટેકરીની ટોચ ઉપર આવેલા તેવણુના બંગલામાંથી ખસેડવાના હતા તે હું જાણુતો હોવાથી મેં ધાયું કે તેવણુને કોલાખાની વોર હોરપીટલમાં લઈ જવાના કરતાં તેવણુ એક સ્ટીમર ઉપર ખસેડવામાં આવશે તો તેવણુ થણા વધુ સારા હાથોમાં મુકાશે તેથી મેં તે મુજબનો મારો અભીપ્રાય આપ્યો, અને મીં ગ્રીશીથે મને તેવી મતલબની એક સરટીફિકેટ ઉપર સહી કરવા જણાવ્યું અને મેં તેમ કીધું. મીં હોરનીમેનને તે પછી કપડાં પહેરવા જણાવવામાં આવ્યું જે વેળા તેવણુ ઉપર સખત પાહોરો રાખવામાં આવ્યો હતો, અને તે પછી તુરત દરદીઓને ખેસાડવાની એક ખુરશીમાં એમ્બયુલન્સના માણસો જોયો પણ હાજર હતા તેઓ તેવણુને નીચે લઈ ગયા. પેડેલાં તેઓ તેવણુને એક એચર પર લઈ જવા માંગતા હતા, પણ તેવણુ ખુરશીમાં પોતાને લઈ જવામાં આવે તે પસંદ કીધું.

મીં હોરનીમેન બંગલામાં હતા ત્યારે તેવણુને ખબર આપવામાં આવી કે તેવણુ પોતાનાં ખાનગી કામ માટે વનીક કોઈનીથી સાથે સંદેશા ચલાવી શકશે નહીં. તેવણુની જો મરજી પડે તો તેવણુને ફક્ત મુંબઈના નામદાર ગવરનર ઉપર સંદેશો લખવા દેવામાં આવશે. મીં હોરનીમેને તે પછી પુછ્યું કે મીં આઝાદ ઉપર મોહોડેથી ખાનગી સંદેશો મોકલી શકાશે કે, અને મીં ગ્રીશીથ તેમ કરવા દેવાને કમુલ થવાથી મેં મીં હોરનીમેનની છેલી આજ્ઞા મુજબ કામ કીધું.

મીં હોરનીમેનને તે પછી નીચે લઈ જવામાં આવ્યા, અને તેવણુને એક બંધ મોટર એમ્બયુલન્સમાં મુકવામાં આવ્યા, અને ખેલારડ પીઅર ઉપર હંકારી લઈ જવામાં આવ્યા. તેવણુને એવો હુકમ આપવામાં આવ્યો હતો કે સ્ટીમર “તકાદા” જે આવતી કાલે ઇંગ્લંડ જવા ઉપડી જવાની છે તે મારફતે તેવણુને દેશપાર કહાડવામાં આવનાર છે. તે પછી હું ઘરે હંકારી ગયો, અને મીં હોરનીમેનની ઇચ્છા મુજબનો સંદેશો મોકલ્યો, અને પાછળથી સાંજના મીં આઝાદને મળ્યો અને તેવણુને આ સ્ટેટમેન્ટ આપ્યું.

સીં એલં ડી. એવોર્ડન,  
એમં ડીં

મુંબઈ, તાં ૨૬-૪-૧૯.

ફક્ત ન. વાહાગાધીએ “સાંબ વર્તમાન” પ્રેસ નંબર ૨૨-૨૪-૨૬, મીન્ટ સેડ, કોટ, મુંબઈ મધે છાપ્યું છે. અને જ. એસ રાધાવાને દાલ સીંગ બીજીંગ, કોન્ટ્રી મારકેટ, મુંબઈ મધે પ્રગટ કર્યું છે.

